

Strukturalizmus, strukturalista elemzés, marxizmus

Mérei Gyula

Századunk természettudományának viharos gyorsaságú fejlődése erőteljesen hatott a termelőerők, a technika, az ipar fejlődésére. Ezeknek a szükségletei pedig gyorsítóan hatottak vissza elsősorban a természettudományi és a műszaki tudományok előrehaladási ütemére. A természettudományok a társadalmi termelőerők szerves részét alkotják, és szemtanúi vagyunk annak a folyamatnak, amint a termelésben a fizikai munka helyét mindinkább a szellemi munka, az emberi erő helyét a kibernetikus automatika által vezérelt önműködő gépsorok foglalják el. Tekintettel azonban arra, hogy a tudományos-technikai forradalom kibontakozása a termelőerők mind gyorsabb ütemű fejlődésével jár, és ezzel összefüggésben is a jelenkori tőkés társadalomban szintén gyorsan társadalmi változások következnek be, magától értetődő, hogy a tőkés országokban létrejött tudományelméletek nem kizárólag módszertani ismeretelméleti forrásokból táplálkoznak, hanem alapvetően a tőkés világ társadalmi változásából és ezzel összefüggésben a tőkés rend világnézeti szükségleteiből is.¹ Annak tehát, hogy a társadalomtudományok mind nagyobb mértékben átveszik a természettudományokban használatos analitikus és ott már bevált, mert nagyobb egzaktságot, jobb ellenőrizhetőséget biztosító módszereket, nemcsak ismeretelméleti, hanem társadalmi okai is vannak.

A strukturalizmus létrejöttének társadalmi előzményei

Jean Piaget állapítja meg, hogy a különböző tudományágak gyors és előreláthatatlan átalakulása a tudományágak válságát idézi elő, és tudásunk eddigi feltételeinek felülvizsgálatára, valójában új ismeretelméletek konstruálására serkent.² Még világosabb Lucien Goldmann okfejtése, amely szerint Nyugat-Európa szellemi életében a társadalomtudományok afelé tartanak, hogy elfoglalják a francia szellemi életben valaha a filozófia által birtokolt helyet, és ugyanazt a funkciót töltsék be, mint valaha a filozófia.³

A természettudományokban elsőként alkalmazott és nagyobb egzaktságot, jobb ellenőrzést, vagyis a korábbinál megbízhatóbb tudományosságot bizto-

¹ LUCIEN GOLDMANN: *Sciences humaines et philosophie*. Éd. Gauthier, Paris, 1966. 7–8. l. — Utal e helyre KELEMEN JÁNOS: *Strukturalizmus kontra antropológia*. Magyar Filozófiai Szemle (a továbbiakban MFSz) 1969. 3. számában megjelent értékes tanulmányában, 468. l.

² KISTAMÁSNÉ VARGA SAROLTA: *Hol tart ma a strukturalista filozófia Franciaországban? Valóság* 1969. 3. sz. 80. l.

³ GOLDMANN id. h.

sító módszerek, eszközök alkalmazására hasonló céllal és azonos szükségletektől vezetve, ha jóval később is, de a tudományok belső fejlődési törvényszerűségeinek követelményeihez igazodva — sor került a polgári és a marxista társadalomtudományokban is. Közgazdaságtudomány, szociológia, nyelvtudomány, folklorisztika (Popp), újabban az irodalomelmélet, a stilisztika stb. ért el eredményeket e téren. A történettudomány hozzájuk viszonyítva bizonyos fokig még a gazdag tőkés országokban is elmaradt, a szocialista országokban — a Szovjetuniót kivéve — még jobban, noha már történtek gyümölcsöző kísérletek az elmaradás pótlására. Az elérhető eredmények azonban nem függetlenek az elrendezésre álló anyagi eszközöktől, hiszen tudvalevő, hogy az elektronikus számítógépek, a kibernetikus eljárás stb. igénybevétele igen költséges.

A marxista társadalomtudományok és ezen belül a történettudomány is átveszi az elsőként a természettudományok által alkalmazott, de a társadalomtudományokban is használható módszereket, eljárásokat, hogy a valóságot minél jobban, pontosabban, mélyrehatóbban közelíthesse meg. Az elektronikus számítógépek, a kibernetika, a modellek alkotása, a lehetőleg matematikai formulázásra törekvő eljárások alkalmazása, eszközök használata a marxista történettudósoknál is azt a törekvést szolgálja, hogy a folyamatok vizsgálatát, amennyire és ahol ez a történettudományban lehetséges, mentesítsék minden szubjektív mozzanat hatásától. Ilyen új módszert vélt felfedezni számos szaktudomány igen sok tudósa a strukturalizmusban, nyelvészek, közgazdászok, szociológusok, újabban az irodalomelmélet, a stilisztika, a folklorisztika művelői.

Számos francia folyóirat pusztán divatnak minősítette a strukturalizmust és módszerét.⁴ Kroeber, az amerikai strukturalista etnológus ironikusan fejt ki hasonló véleményét: „a struktúra-fogalom nem is egyéb, mint a divatnak tett engedmény; egy jól meghatározott fogalomnak tüstént különös vonzereje van évtizedeken át — így például az „aerodinamika” szónak —, elkezdik összevissza használni, mert kellemes a fülnek... Nem fontos, hogy micsoda, ha nem teljesen amorf, akkor már van struktúrája. Így — úgy tünik —, hogy a struktúra-fogalom semmit sem tesz hozzá ahhoz, ami már amúgyis elménkben van, amikor e fogalmat használni kezdjük, ha ugyan nem valami kellemesen izgalmasat.”⁵ Roger Bastide szerint „olyan korszakban, amelyben az a szó, a strukturalizmus, amit tanulmányozni szeretnénk, divatban van, amelyben ez adott életet az emberi világról alkotott egyfajta koncepciónak, a strukturalizmusnak,”⁶ szükséges e fogalom tartalmának a tisztázása.

Eme szellemes nyilatkozatok, folyóiratcikkek ellenére sem lehet a strukturalizmust egyszerűen a francia értelmiség valamiféle új divathóbortjának minősíteni. A *La Pensée* cikkei, továbbá a struktúra fogalmával és módszerével foglalkozó metodológiai könyvek tanúsága szerint ugyanis a strukturalizmus annak a módszertani-ismeretelméleti szükségletnek és igénynek a tünete, amelyről már szó esett.⁷

⁴ A folyóiratokból idéz KELEMEN: i. m. 469. l.

⁵ A. L. KROEBER: *Anthropology to day*, Chicago, University of Chicago Press, 1953. Idézi: CLAUDE LÉVI-STRAUSS: *Anthropologie structurale. La notion de structure en ethnologie*. Paris, Plon, 1958. 304. l.

⁶ ROGER BASTIDE: *Sens et usages du terme structure dans les sciences humaines et sociales. (Édité par ...)* Mouton et Co. S'-Gravenhage, 1962. 10 l.

⁷ A Bastide szerkesztette művön kívül JEAN VIET: *Les méthodes structuralistes dans les sciences sociales. (Maison des sciences de l'homme, Service d'échange d'informations scientifiques)* Publications. Série D. Méthodes et techniques I. Paris. Mouton et Co. La Haye. 1965.

A strukturalizmus egyik neves művelőjének, Claude Lévi-Straussnak nézete szerint „a szó gyakori használata — úgy tűnik — sokkal kényszerítőbb szükségyszerűségnek felel meg, mint a divat, olyan szükségyszerűségnek, amely a „struktúra” fogalom különböző értelmezésén túlmenően jellemzőnek bizonyul a természet- és társadalmi tudományok egy vagy több alapvető irányzatának analógiájára.”⁸

És ezzel máris beleütközünk egy másik, sok vitát kiváltó kérdésbe: módszer-e vagy filozófia a strukturalizmus? A vitázók, pl. Roger Garaudy, Henri Lefebvre szerint a strukturalizmus a status-quo filozófiája. Lucien Goldmann úgy véli, hogy a strukturalizmus olyan társadalom filozófiája, amely biztosítani tudja az emberek növekvő jólétét, de jó úton van arrafelé, hogy minden felelősségvállalás alól felmentse őket. Jean Paul Sartre nézete az, hogy új ideológia jött létre, az utolsó barikád, amelyet a burzsoázia még fel tud állítani a marxizmussal szemben. Mások, így például Jean Orcel, vagy a magyar Miklós Pál pusztán tudományos módszert látnak a strukturalizmusban.⁹

A felsorolt nyilatkozatok, vélekedések megszületése óta tovább gyűrűzött a vita a strukturalizmus mibenléte körül. Míg a korábbi években többé-kevésbé valamennyi strukturalista azt az álláspontot képviselte, hogy annyiféle strukturalizmus van, ahány strukturalista, és a strukturalizmus már csak emiatt sem tarthat igényt arra, hogy filozófiának tekintsék, 1967 végére — az egyik legnevesebb strukturalista, Michel Foucault szavaival — már létezik „egy többes számban ragozódó elméleti munka . . . és végső soron . . . az elméleti munkának ebben a pluralitás-féleségében teljesebb ki a filozófia.”¹⁰ 1968 végén a strukturalizmus már a polgári filozófia egyik formája. François Wahl „*A filozófia a strukturalizmust megelőzően és utána*” című tanulmánykötet szerkesztői bevezetőjében arról ír, hogy „manapság két pozitivistá strukturalizmussal és egy racionalista strukturalizmussal lehet számot vetni; legalább két strukturalizmus jelenti be az alany (sujet) megfordítását, és mindezekben túl létezik egy strukturalizmus, amely filozófiaként szolgál.”¹¹ Mindez arról tanúskodik, hogy immár maguk a strukturalisták sem tartják koncepciójukat csupán módszernek, hanem filozófiának is. Foucault és Lévi-Strauss kendőzetlenül megmondják, hogy a sartréi egzisztencializmussal szemben dolgozták ki elméletüket, mivel Foucault szerint „ezt a filozófiát többé már nem lehet használni.”

Az is köztudomású, hogy Claude Lévi-Strauss: *La pensée sauvage* című könyve utolsó fejezetét Jean Paul Sartre: *Critique de la raison dialectique* című írása bírálatának szentelte. Elsősorban a mai francia értelmiségnek azt a törekvését, hogy a fizikai világ konkrét valóságát megragadhassa, az irracionális, misztikus vagy szélsőségesen szubjektivistá irányzatok — ilyen az egyén szerepét túlhajtó egzisztencializmus is — immár nem elégt-
hetik ki. Az egzisztencializmusban kifejezésre jutó tagadás, annak bemutatása helyett, hogy az egyén a tőkés rendszer jellegéből következően elidegenedik a polgári társadalomtól és emiatt rossz a közérzete, pozitív világnézetre vágyódik. Ezenkívül a tőkés rend urainak igénye (és az őket tudatosan vagy csak szemléletmódjuk következtében műveik hatásaiiban támogató tudósok, ideológusok ezt elégtik ki), hogy a „jóléti társadalom” embere jól érezze magát a meglévő viszonyok között, ne vágyódjék más társadalom után. Ezt a kettős igényt óhajtják kielégíteni — az elsőt tudatosan, a másodikat egyesek számdékaik ellenére — a strukturalisták látszatra egzakt, scientista, szaktudományos-módszertani terminológiába burkolódzó elméletük révén, amely egyúttal a modell-struktúra rendszer egyes építőköveit teljesen szubjektív módon állítja előtérbe, míg másokat háttérbe szorít.

⁸ CL. LÉVI-STRAUSS: *Anthropologie structurale. La notion de structure en ethnologie.* Paris, Plon, 1958. 305. l.

⁹ Orcelre KELEMEN: i. m. 468. o., továbbá MIKLÓS PÁL: *Bevezetés a Helikon* 1968. 1. számához.

¹⁰ *Foucault répond à Sartre.* Le Quinzaine littéraire, 1968. május 15., 20. l. — Idézi KISTAMÁSNÉ VARGA SAROLTA: *Hol tart ma a strukturalista filozófia? Valóság* 1969. 3. sz. 81. l.

¹¹ KISTAMÁSNÉ: i. m. 87. l.

A strukturalista módszer elterjedése tehát nem pusztán új szaktudományos módszer behatolása a tudomány különböző területeire, hanem elméleti-ideológiai-világnézeti következményekkel jár. Többek között azzal is, hogy nem csupán az egzisztencializmust kívánja fölöslegessé tenni, hanem ugyanazzal a kézmozdulattal félre óhajtja tolni a marxizmust is, amelynek Foucault és más polgári filozófusok szerint a 19. század volt az életeleme, de ma már létjogosultságát veszített, idejétmúltá eszmerendszer.¹² A strukturalizmus tehát egyszerre módszer is, filozófia is.¹³ Minden módszert — láttuk — világnézet hat át, és módszer és világnézet nem választható el egymástól.¹⁴

A strukturalistáknak nem sikerült valamennyi tudományban egyaránt érvényes egyetemes módszertani elvet kidolgozniok. Meghiúsult az a törekvésük is, hogy a marxizmust meghaladó és így azt nélkülözhetővé tevő új világnézetet alakítsanak ki. Ugyanakkor azonban a strukturalisták analitikus módszere, ha olyan jelenségeket vizsgál, amelyek esetében elegendő a szinkronikus elemzés, például a nyelvtudomány és a stilsztika egyes területein, elsősorban ott, ahol a rendszerből fakadó összefüggéseket lehet és kell feltárni, továbbá egyes, a vizsgálat érdekében és egy bizonyos, körülhatárolt időszakra nézve változatlanul tekinthető részjelenségek elemzése során a szociológiában (pl. kis csoportok életjelenségeinek vizsgálata során), a gazdaságpolitikában (a gazdasági mechanizmusok működésének kutatása), vagyis ahol az elemzésnek nem elengedhetetlen feltétele a szinkronia és a diakronia egységben, kölcsönhatásában való szemléletmódja, a strukturalisták eljárása hasznos lehet.

Kísérletek a marxizmus strukturalista „továbbfejlesztésére”

Számos nyugati társadalomtudós, köztük francia strukturalisták is, de egyes szovjet történészek is azon a véleményen vannak, hogy a történelmi materializmusnak a társadalmi formációkról, az alapról és a felépítményről szóló tanításai túlságosan általánosak, és emiatt alkalmazatlanok elméleti útmutatónak a tudományos elemzésnek alávethető részjelenségek, a valóságból kimetszett szegmentumok — amelyeket egyes strukturalisták azonosítanak a valóság teljességével — konkrét, tudományos egzaktussággal történő elemző vizsgálatához. Emiatt szükséges a marxizmus „korszerűsítése”, „továbbfejlesztése”, a strukturalizmus módszerének átvétele révén.

Az így gondolkodó tudósok közé tartozik például a francia Lucien Goldmann, aki a „régí anarchoszindikalista elképzelésekkel kacérkodó” egzisztencialista marxizálók közé tartozik.¹⁵ Szerinte a struktúrán ugyanannak a társadalmi valóságnak különböző aspektusai közötti viszonyok dinamikus és jellemző halmazát, olyan természetű viszonylatoknak együttesét értjük, amelyben az aspektusok vagy a viszonylatok egyikének változása kölcsönhatásos válto-

¹² Uo. 80. l. (idézet itt) és 81. l.

¹³ MIKLÓS PÁL tehát egyoldalúan lát a strukturalizmusban csupán módszert. — Vitatható, hogy a francia polgári értelmiség egy részét már ki nem elégtő egzisztencializmussal szemben jogosultabb-e a strukturalizmus? Objektíve nem ad hitelesebb választ a végső kérdésekre a strukturalizmus sem. Legföljebb a mai tőkés polgári társadalom ideológusai vélik úgy, hogy jobban elégti ki a világnézeti szükségletet.

¹⁴ LUCIEN SÈVE: Méthode structurale et méthode dialectique. La pensée 1967. oct. No. 135. 88—90. l.

¹⁵ RIPP GÉZA: Tudományos szocializmus vagy „humanista szocializmus”. MFSz 1969. 3. sz. 442. l.

zással jár a többiekben. Ezek a változások biztosítják a halmaz alapvető típusának megmaradását. Magától értetődően előfordul, hogy a változások olyan fokra hágnak, amelyen a régi struktúra alapvető típusa nem tartható fenn többé. Ezt nevezték egyesek dialektikus nyelven a „mennyiségből a minőségbe való átmenetnek” — jegyzi meg Goldmann, majd így folytatja: „A mi hipotézisünk szerint ez utóbbi esetben a régi szerkezetnek más típusú jellemző struktúra lép a helyére, de ennek is hasonló sajátosságai vannak, és amikor sor kerül rá, ez az új struktúra is meghaladottá válik.”¹⁶ Goldmann meghatározása közel jár ugyan a marxizmushoz, lényegét illetően azonban mégis eltér tőle. Részben amiatt, mert nem jelöli meg a strukturális változás alapvető mozgatójaként a termelőerők fejlődését, hanem minden „aspektust”, más szóval történelmi tényezőt egyenrangúnak tart. Másrészt nem szól a strukturális spontán mozgását elismerve a változásokban szerepet játszó szubjektív mozzanatról, az emberek tudatos tevékenységéről, amely a strukturális változásokban a történelmi körülményektől függően változó arányban jut szerephez, a strukturák minőségi változása, új strukturák létrejötte esetén pedig döntő súlya van. Goldmann definíciója ilyenformán polgári módon objektivistá és éppúgy balul sikerült kísérlet a strukturalizmus és a marxizmus struktúra-fogalmának integrálására, mint a fiatalon elhunyt Lucien Sebagé, aki zavaros elméletében a pszichoanalízis, a strukturalizmus és a marxizmus összebékítésén fáradozott — hiába.

Jelentkeznek a strukturalista szemléletmód hatásai egyes szovjet történészek munkásságában is. Esetleges félreértések elkerülése végett már előljáróban meg kell mondani, hogy a strukturális elemzés korszerű módszereit alkalmazó szovjet történészek *nem* vetik el a társadalmi formációkról szóló marxista elméletet. Indokolt az a törekvésük is, hogy a társadalmi formációk makroszociológiai fogalmából dogmatikus, sematikus, szubjektivistá, voluntarista, elvontan általánosító következtetéseket levonó korszakot lezárják, és a lenini metodikai követelményeknek megfelelően konkrét állapotok, helyzetek, mikroszociológiai, mikroökonómiai stb. részjelenségek mindenoldalú elemzésének eredményeképpen vonjanak le egzakt, tudományosan megalapozott általánosító, immár a formáció struktúráját érintő következtetéseket. A hiba forrása nem a szándékban van, hanem a kivitelben. Abban, hogy az e szerzők által javasolt finomítások nem a marxizmus elvi alapján következetesen megmaradó tudósok kutatási eredményeként kerültek a szakkörök elé, hanem — akarva-akaratlan — a polgári strukturalizmus hatását tükröző eklekticizmus termékeiként. A sematizálástól, a dogmatizmustól indokolt, a tudományosság követelményeit szolgálni kívánó menekülsi szándékuk valóra váltása közben lényeges kérdésekben lecsúsztak a marxizmus álláspontjáról. M. A. Barg például így határozza meg a struktúra fogalom logikai tartalmát: „A társadalomnak, mint a formáció egységes mozgásmechanizmusának keretein belül önmaguktól mozgó és önmagukat szabályozó önálló rendszerek együttesének és az okokat alkotó viszonylatok és függőségek egymás közötti és együttesen kifele irányuló kapcsolatainak felfogása.”¹⁷ Barg — objektív idealisták módjára

¹⁶ Problèmes d'une sociologie du roman. Cahiers Internationaux de Sociologie, 1961. 61. l. — VIET: i. m. 15. l.

¹⁷ M. A. BARG: Strukturális elemzés a történetírásban. Világtörténet. Tájékoztató a külföldi történelmi irodalomról. Kézirat gyanánt kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 1965. 7—8. sz.

ra — csupán a struktúrák spontán mozgását veszi figyelembe, és elhanyagolja a struktúrák változásában szerepet játszó tudatos, szubjektív tényezőt, figyelmen kívül hagyja a történetiséget. Elszakítja a struktúrát a társadalmi viszonyoktól is. Meghatározása tehát egyoldalú, hiányos és egyezik a polgári strukturalisták elvont fogalmi-logikai struktúra terminusával.

Az ilyen és ehhez hasonló jelenségek indították A. Danyilovot arra, hogy — bár számos vonatkozásban mereven, leegyszerűsítően, de az alapkérdésekben helytálló — kritikai vizálatnak vesse alá a Szovjetunió egyes történészeinek, köztük Bargnak is a strukturális analízissel foglalkozó műveit.¹⁸ Abból indul ki, hogy több szovjet írásmű szerkesztője a strukturális elemzés polgári értelmezésének hatása alá került. M. A. Barg egyetemes érvényrel, tehát a marxista strukturális analízisre is alkalmazta a strukturalizmust, és ennek elveit követve kidolgozta a funkcionális, a genetikus és a transzformációs kapcsolatok elméletét.¹⁹ Több szovjet kutató annyira egyoldalúan részesíti előnyben a strukturális elemzés formális-logikai módszereinek lehetőségeit, hogy a materialista alapon nyugvó elemzés háttérbe szorul, sőt az újkantiánus módszer egyes vonásai is felfedezhetőek műveikben. E. M. Stájerman például megállapítja, hogy a szovjet történészek, miután nagy mennyiségű empirikus anyagot gyűjtöttek össze, nehézségekbe ütköztek a szeredeményekről levonható általános következtetések, valamint a tanulmányozott jelenségek átfogó értelmezése tekintetében. Emiatt úgy véli, szükséges az egyes társadalmi egységek, csoportok tipológiai elveinek kidolgozása (ő maga kombinatív, túlsúlyi, egyensúlyi kapcsolatokról és ezek variációjáról ír), mivel a gazdasági-társadalmi formációról szóló marxi elmélet korábbi, dogmatikus, sematikus alkalmazása nem alkalmas eljárás a társadalom egyes csoportjai, kisebb egységei formációs hovatartozásának a megállapítására.²⁰ A helyes kiindulópont gyakorlatba átültetése során azután Stájerman Max Weber ideáltípus-elméletéhez hasonló nézeteket hirdet. Erre egyébként Danyilov is utal.²¹

Hasonlóképpen a weberi koncepcióhoz, de egyes francia (pl. Gurvitch) és amerikai szociológusok elvont-fogalmi modellekkel operáló eljárásához közeledik A. J. Gurevics, aki megállapítja: „a történészeknek tudnia kell, hogy az általa adott magyarázat mindig logikai konstrukció és nem a történelem valóságos kapcsolatainak egyszerű (lefényképezett) tükrözése. A történeti ábrázolás, mint a folyamat tükrözése és a történelem, mint objektív folyamat, soha nem esnek egybe. Ezt a triviális igazságot a történészek soha nem szabad elfelejtenie... a történészek a számukra ismert okok közül kiválasztják a racionális, a véletlen kategóriájához sorolják azokat az okokat, amelyek nem segítik vagy éppen zavarják az általuk képviselt történetfilozófia szerint felépített történelmi magyarázást”.²² Ismeretes, hogy a marxizmus klasszikusai sohasem kezelték a történelmi materializmus kategóriáit a történelmi valóság pusztán lefényképezéseként. Ellenkezőleg: mindig azt bizonyították, hogy a történelmi materializmus fogalmi megismerés olyan objektív tartalommal rendelkező eszközei, amelyek segítségével lehetővé válik a történelmi folyamat objektív tükrözése. A marxista történettudomány a véletlenszerű társadalmi jelenségek szerepét és objektív természetét is mindig figyelembe vette és veszi.

M. A. Barg jogosan követeli a leíró, tényközlő, faktografus történetírás helyett a kvantifikációs eljárás, matematikai módszerek stb. alkalmazását, és arra utal, hogy a leíró közlési forma nem egzakt, mert többféle elemzésre nyújt lehetőséget. Korszerű módszerek (kibernetika, információelmélet, szemiotika, matematikai logika stb.) bevezetése révén nem csupán a pontatlanságok kerülhetők el, hanem új jelenségek is feltárhatók.

¹⁸ A. DANYILOV: K. voproszu o metodologii isztoriceszkoj nauki. Kommunyiszt, 1969. 5. sz. 68—81. l.

¹⁹ M. A. BARG: O nyekatorih predposzilkah formalizacii isztoriceszkoj iszledovanyija. Problemi vszeobsej isztorii c. kötetben. Vip. I. Kazany. 1967. 20., 24., 33., 34. l.

²⁰ Például E. M. STÁJERMANN: K probleme sztrukturnovo analiza v isztorii. Voproszi Isztorii 1968. 9. sz. 20., 37. l. E. M. STÁJERMANN eszmei bizonytalanságát mutatja, hogy „A strukturális analízis kérdése a történetírásban” c. tanulmányában éppen a strukturalizmus vonatkozásában nem marxista Godelier-t is marxistának mondja. Századok 1969. 1. sz. 88. l. — Godelier nézeteinek bírálatára v. ö. SÈVE id. tanulmányát.

²¹ DANYILOV i. m. 68—69. l.

²² A. J. GUREVICS: Obsij zakon i konkretnaja zakonomernoszty v isztorii. Voproszi Isztorii 1965. 8. sz.

Barg szerint „a történelmi esemény elveszti hajdani sajátos jellegét, ha egybevetjük a természetben végbement eseménnyel, mivel az atomfizika elmélete szerint a részecskék mozgása saját logikája szerint átalakul „történelmi eseménnyé”, és bármilyen részecske mozgása annyira egyedi és meg nem ismételhető, mint a társadalomban a történelmi esemény.”²³

Barg megfelelkezik arról, hogy „a társadalom fejlődésének története egy pontban lényegesen eltér a természet fejlődésétől. A természetben — amennyiben az ember visszahatását a természetre figyelmen kívül hagyjuk, csupa tudattalan, vak erő hat egymásra, melyeknek kölcsönös játékában érvényesül az általános törvény. Mindabból, ami történik . . . semmi sem történik mint szándékos, tudatos cél. A társadalom történetében ellenben emberek cselekszenek, csupa tudattal rendelkező, megfontolással vagy szenvedéllyel cselekvő határozott célokat követő ember: semmi sem történik tudatos szándék, kitérőt oél nélkül.”²⁴ Ha ehhez hozzáfűzzük, hogy a struktúrák spontán mozgást is végeznek, amely csak áttételesen függ össze az emberek mindennapos, aprómunkájával, és nem függ össze a struktúra átalakítására irányuló tudatos tevékenységével, akkor még teljesebbé válik a bírálólat. A természeti törvények, mozgásformák — tudjuk — minőségileg mások, mint a társadalmiak, és így az atomrészecskéinek mozgástörvényei nem hasonlíthatók össze a történelmi események mozgató rugóival. A természeti törvények nem húzhatók rá mechanikusan a társadalmi folyamatokra. Ha nem vesszük figyelembe a történelmi folyamat sajátosságait, akkor valóban elképzelhető, hogy — mint Barg állítja — a történelmi ilyen módon alkalmazott logikája „megszünteti azokat az objektíve létező és nem mindig leküzdhető nehézségeket, amelyek a társadalmi valóság tanulmányozásával függnek össze.”²⁵ Csakhogy mi köze van az így létrehozott konstrukciónak az igazi, tudományos megismeréshez és a valósághoz? Csakis a vázolt hibás módszer és szemlélet érlelhet olyan eredményeket, mint Bargnak a társadalmi-gazdasági formációról szóló meghatározása. „Véleményünk szerint a társadalmi-gazdasági formáció fogalmának tartalma egyértelmű a társadalomnak, mint önmagát mozgató és szabályozó kapcsolatoknak és függvényeknek a megértésével”²⁶ — írja Barg. Ez a meghatározás azonban nem csupán a sajátosan történelmi képződményekre alkalmazható éppen azért, mert hiányzik belőle az aktív emberi tevékenység, mert dehumanizált. A történelmi folyamatban mindig szerepet játszik az ember tudatos tevékenysége is. Ha ettől a sajátosságától valamiféle alkalmazott logika útján megfosztjuk, akkor meghamisítjuk a társadalmi-történelmi valóságot. Ezt teszik a polgári strukturalisták, és Barg nem vette észre, hogy módszerük mechanikus átvételével együtt szemléletüket is magává tette.

Stájerman már említett cikkében helyes álláspontból indul ki. Arról ír, hogy a strukturális analízis széles távlatokat nyit a történelmi folyamatok determináltságának mély elemzéséhez, meghatározza a fejlődésben működő kölcsönhatásokat, az előrelépés irányát, a folyamatok általános következményeit és a lehetőségek korlátjait is. Majd azt a még mindig helyes következtetést vonja le, hogy a történelemben ható egy-egy tényezőnek egyik esetben ilyen, a másikban amolyan a hatása. Végkövetkeztetésében azonban már lecsúszik a következetes marxizmus álláspontjáról, mert azt állítja, hogy az eltérő hatások egybevetése lehetőséget kínál sajátos, egyedi törvényszerűségek megállapítására.

A strukturalista fogalmak átvétele tehát egyes szovjet történészeknél együtt jár a társadalmi viszonyok elvont, társadalmi, illetve osztályösszefüggéseiktől megfosztott, pusztán fogalmi-logikai eljárással történő bemutatásával. Az a körülmény pedig, hogy Stájerman a strukturális elemzést egyedi, sajátos törvényszerűségek felállítására különösen alkalmasnak tartja — kifejezett szándéka és tiltakozása ellenére is²⁷ — arról árulkodik, hogy eklektikus módszerének következtében — többek között a strukturalista szemléletmód hatására is — eljut az egyedi, a sajátos törvények jelentőségének és önálló, függet-

²³ BARGNAK a 19. jegyzetben idézett műve 34. o. — Ugyanígy jár el STÁJERMAN, Századok i. h. 91—92. l.

²⁴ ENGELS: Feuerbach . . . M. E. V. M. II. k. Bp. 1949. 386—387. l. és *ugyanő*: A természet dialektikája. Bp. 1952. 46. és 317. l.

²⁵ BARG: i. m. 34. l.

²⁶ Uo. — DANYILOV: i. m. 72. l.

²⁷ Századok i. h. 92. l.

len-létező voltának hangsúlyozásához az egyedi sajátosságok (és nem törvények!) és az általános törvényszerűségek elválaszthatatlan egységének figyelmen kívül hagyásához. Annak mellőzéséhez, hogy az egyedi, a sajátos is magában hordozza az általános bizonyos jegyeit, mint a nagyobbak, az egyetemesebbnek, az általánosnak a része. Stájerman és a strukturalisták más követői a Szovjetunióban, továbbá más szocialista országok vagy tőkés országok kommunista és munkáspártjainak hasonló utakra tévedt tudósai, ideológusai nem veszik észre, hogy imént ismertetett és ezekhez hasonló nézeteikkel akaratlanul is a strukturalistáknak, a logikai pozitivistáknak a társadalmi viszonyokra érvényes és a történelmi folyamatban ható egyetemes törvényszerűségek létezését tagadó relativista és így a marxizmust elutasító álláspontját támogatják.

Egyes szovjet történészek a felépítmény jelenségeinek vizsgálata során éppúgy egymástól független, különálló jelenségeként kezelik az állapot és a felépítményt, mint ahogy a francia strukturalista Godelier teszi. Abból a tényből kiindulva, hogy az ember társadalmi tevékenysége során szellemi „termelést” is végez, azt a következtetést vonják le, hogy a történelmi valóság bármely jelenségét két, egymástól független dimenzióban kell vizsgálni: a társadalmi lét és a társadalmi tudat termékeként.²⁸

Stájerman például azt állítja, hogy az ókori társadalomban két típusú társadalmi kapcsolat létezett: individuális és kollektív. A strukturális analízis módszerét alkalmazva úgy véli, hogy a köztársaságról a császárságra való átmenet idején Rómában a főszerepet a politika helyett a vallás játszotta. A kultúra a köztársaság idején kollektív jellegű volt, míg az individuális vonásoknak csak alárendelt szerep jutott. Az idők folyamán az individuális mozzanatok jelentősége egyre növekvő tendenciát mutatott, míg azután Augustus császársága alatt az individuális került fölénybe. A császár személye kinötte a régi rendszer kereteit, maga is a kollektív fölött állt és a kollektív tényező jelentősége rohamosan csökkent. Fokozatos változás következett be a kultúra egész rendszerének hierarchiájában, mert első helyre került a vallás, amely összekapcsolta a császárt az istenekkel. Az osztályharcok szintén vallási kérdések körül forogtak.²⁹

Az ilyen nézetek elvezetnek a kultúra, az ideológia osztálytartalmának a tagadásához.

A vázolt és ehhez hasonló esetekben a történészek a jelenségek objektív tartalmát elvont logikai-gondolati konstrukciókkal cserélték fel.³⁰ A strukturális elemzésnek – a strukturalizmus polgári híveinél használatos – e módszere kiküszöböli a történelmi folyamatból a termelési folyamat meghatározó voltát, elvonatkoztat a társadalmi, ill. osztályviszonyoktól. Ebből az utóbbi fogytékosságból következik az is, hogy a történelmi fejlődés lassú haladását az ősközöségtől az osztálytársadalmak keletkezéséig, majd a kapitalizmusig terjedő időben nem magyarázzák a termelőerők, az emberi ismeretek, a technika akkori állapotával. Egyesek eltúlozzák az ősközösség maradványainak továbbélését, és erre alapozzák azt a véleményüket, hogy a kapitalizmus előtti társadalmakban sem osztályok, sem osztályharc nem léteztek.³¹

²⁸ V. ö. BARG: id. tanulmányát (O nyekatorih predposzilkah stb.).

²⁹ Századok i. h. 100. l.

³⁰ DANYILOV: i. m. 78–80. l.

³¹ DANYILOV: i. m. 81. l.

„Proudhon úr, a közgazdász egész jól megértette, hogy az emberek meghatározott termelési viszonyok körülményei között készítenek posztót, vásznat, selyemszövetet. Amit azonban nem értett meg, az az, hogy ezek a társadalmi viszonyok éppúgy az emberek termékei, mint a posztó, a vászon stb.” . . . „De ugyanazok az emberek, akik anyagi termelőképességüknek megfelelően társadalmi viszonyokat alakítanak ki, társadalmi viszonyaiknak megfelelően alakítják ki elveiket, eszméiket, kategóriáikat is. Ezáltal ezek az eszmék, ezek a kategóriák éppoly kevésbé örökéletűek, mint azok a viszonyok, amelyeket kifejeznek. *Történelmi, múlandó, átmeneti termékek.*”³² — írja Marx *A filozófia nyomora* című munkájában. A struktúra tehát, marxista értelmezés szerint, a történelmi keletkezés determinánsa, a létrejövés aspektusának kifejezője. Keletkezése, változása összefügg az ember mindenféle értelemben vett, de elsősorban anyagi termelő tevékenységével. Ebből következően az állandó megújulás, újrakezdés, folytonos mozgás kifejezője is. Dinamikus, és mozgását a struktúrában benne rejlő ellentmondás növekedése hajtja előre. Az ellentmondás dialektikus mozgásban jut kifejezésre. A struktúra így a lényeg és a törvényszerűség foglalatosa.³³

A struktúra tehát marxista értelmezés szerint — egyrészt egy-egy történelmileg adott termelési viszonyok által meghatározott és az aktív emberi tevékenység által létrehozott társadalmi, gazdasági szerkezetek alkotóelemei közötti kölcsönhatásoknak, egymáshoz való kapcsolatoknak és kölcsönös függési viszonyoknak a történelmileg adott termelési- és osztályviszonyok által és a termelőerők változása révén közvetlenül meghatározott halmaza, együttese, rendszere. Továbbá: intézményi, eszmei-világnézeti téren, a politikai gondolkodás területén, valamint az anyagi és szellemi, kulturális alkotó tevékenység objektívizálódásaként létrejött termékek vonatkozásában is az ezek vázát alkotó belső szerkezeti elemek között felismerhető, az imént említett kapcsolatviszonyoknak ugyancsak a történelmileg adott termelési és osztályviszonyok által meghatározott — bár a termelőerők változásának folyamányaként —, de bonyolult áttételeken át végbemenő állandó változásban, átalakulásban levő halmaza, együttese, rendszere. Ezt a meghatározási kísérletet az különbözőteti meg a strukturalizmus struktúra fogalmától, ami a marxizmust általánosságban elválasztja a strukturalizmustól. A marxizmus esetében a szinkronia és a diakronia egysége, a strukturalizmusnál a kettő szétválasztása, sőt egymást kizáró érvennyel történő szembeállítás. A strukturalisták a struktúrát elvont fogalmi-gondolati kategóriaként kezelik, amelynek csak spontán mozgása van, a transzformációk függetlenek mind az emberi alkotó tevékenységtől, mind az emberek által létrehozott társadalmi viszonyoktól, és csupán „a szellem szabad működését tükrözik” és a „csak saját törvényeiknek engedelmesskedő agysejtek munkáját.” (Lévi-Strauss)

A marxista struktúra-fogalom tartalmának az előbbieken megkísérelt definíciójából következik, hogy strukturális elemzés az emberi tevékenység

³² KARL MARX: *Das Elend der Philosophie*. MEW Bd. 4. Dietz Verlag, Berlin, 1959. 130. l. Aláhúzás eredetiben.

³³ VIET: i. m. 15. l. — SÈVE: i. m. 87—88. ol. és CHARLES PARAIN: *Structuralisme et histoire*. La Pensée N° 135. 1967. oct. 52. l.

minden területén végezhető, nem csupán társadalmi csoportok, gazdasági folyamatok és a két területen megfigyelhető szerkezetek és működésük vonatkozásában, hanem intézményi struktúrák, anyagi és szellemi kulturális termékek, eszmei-ideológiai rendszerek struktúráinak vizsgálata esetében is.

Engels nem csupán a struktúrák humánus jellegére, emberi tevékenység eredményeként létrejött voltára mutat rá, hanem útbaigazít a strukturális elemzés módszerét, jelenség és lényeg, rész és egész, egyedi és általános viszonyát illetően is, ami mind fontos a strukturális analízis metodikája szempontjából.

„Ha a természetet vagy az emberiség történelmét, vagy saját szellemi tevékenységünket gondolkodó vizsgálódásnak vetjük alá, mindenekelőtt az összefüggések és kölcsönhatások végtelen egymásba fonódásának képe tárul elénk, amelyben semmi sem marad meg, ami, ahol és ahogy volt, hanem minden mozog, változik, keletkezik és elmúlik. (Mindenekelőtt tehát az összképet látjuk, melyben a részletek még többé-kevésbé háttérben maradnak, inkább a mozgásra, az átmenetekre, az összefüggésekre ügyelünk, semmint arra, *ami* mozog, átmege és összefügg) . . . De ez a szemlélet, bármilyen helyesen ragadja is meg a jelenségek összképének általános jellegét, arra mégsem elég, hogy megmagyarázza az egyes részleteket, amelyekből ez az összkép összetevődik, és amíg ezt nem tudjuk megtenni (ezeket nem ismerjük), addig az összképpel sem vagyunk tisztában. Hogy ezeket a részleteket megismerjük, ki kell őket emelnünk természeti vagy történelmi összefüggésükből, és mivoltuk különleges okaik és hatásaik stb. szerint mindegyiküket magáértvalóan, mibenlétük, különös okaik és okozataik stb. szerint kell megvizsgálunk. Ez mindenekelőtt a természettudomány és a történetkutatás feladata . . . (e kutatásokhoz) mindenekelőtt még össze kell hordaniok az anyagot. Csak miután a természeti és történelmi anyag bizonyos fokig összegyűlt, lehet nekifogni a kritikai megrostálásnak, az összehasonlításnak, illetőleg az osztályokba, rendekbe, fajtákba való beosztásnak.”³⁴ Rávilágít arra is, hogy „a gondolkodás éppen annyira áll tudattárgyaknak elemeire való szétbontásában, mint összetartozó elemeknek egységgé való egyesítésében. Analízis nélkül nincs szintézis . . . a gondolkodás . . . csak azokat a tudatelemeket foglalhatja össze egységbe, amelyekben vagy amelyeknek reális eredeti képmásaiban ez az egység már előzetesen fennállt . . .”³⁵ Engels az egyedit, a részjelenséget azért emelte ki természeti vagy történelmi összefüggéseiből elemzés céljából és vizsgálta önmagábanvalóan, vagyis elszigetelten, hogy az „egyesben-részletben is meggyőződjem arról — ami általánosságban nem volt számomra kétséges —, hogy a természetben a számtalan változás zűrzavarában ugyanazok a dialektikus mozgási törvények érvényesülnek, amelyek a történelemben is az események látszólagos véletlenségén uralkodnak.”³⁶

A részek egy szubsztanciához tartozását meghatározásuk módja igazolja. Az elemzés, amely feltárja őket, iparkodik a történelem által megkettőződni, ti. megjeleníteni keletkezésüket az egész fejlődési folyamatban, mint történetének egy részét. Tisztára dialektikus eljárás ez, amelynek során a történelem kezekedik az elemzés hitelességéért. És fordítva: a differenciálás, a részekre

³⁴ ENGELS: *Anti-Dühring*. MEM 20. k. Bp. 1963. 21. l. A zárójelben található szövegrészeket ENGELS: *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig* c. művébe illesztette be. Ennek alapszövegéül szolgált az *Anti-Dühring* általános bevezető része.

³⁵ U. ott 45. l.

³⁶ U. ott 10. l.

bontás, részekben vizsgálás lehetővé teszi az integrációra gondolat és az egészhez való visszatérést anélkül, hogy az egész a részek mechanikus összegévé vagy összegyűjtésévé (egy halmazba gyűjtésévé) válnék; amikor a részek kellő autonómiát szereztek, ehhez a kölcsönösség-viszonylatai révén jutottak hozzá, amely közöttük fennáll, hogy az egység bizonyos mértékben helyreállítódik. És az egész mindenképpen benne rejlik a részekben, a részek tevékenységének vagy viselkedésének csak az egészhez viszonyítva van értelme³⁷ — állapítja meg Michel Dufrenne. Ehhez talán még annyit érdemes hozzátenni, hogy a marxista strukturális analízis mindennemű dolog vizsgálata során az objektum mibenlétéből indul ki. Az objektumot viszont struktúrájának jellege határozza meg.³⁸

A marxista strukturális analízis annyiban egyezik a strukturalistákéval, hogy — a már jelzett célból — időben vagy más módon körülhatárolt egyedi, részjelenségeket kiemel természeti vagy történelmi összefüggéseikből, és önmagában létezőként vizsgál, korszerű eszközök segítségével. Megállapítja ennek a vizsgálat időtartamára viszonylag változatlannak tekintett és zárt rendszerként kezelt szegmentumnak az alkotóelemeit, megvizsgálja ezek viszonylatait, kölcsönhatását, funkcióját a részjelenségeken belül. Ha azután úgy végezzük el a kihasítást, az elkülönítést, hogy az egyes szegmentumok egyúttal az egész folyamatnak időben egymásután következő részletei legyenek, akkor mód nyílik a lassú átalakulások és az egyik részletből a másikba való átmenetek, a közöttük levő kapcsolatok, kölcsönhatások felderítésére. Annak megvilágítására, hogy egy-egy részjelenségben, kimetszett részben észlelhető jelenségösszefüggésekben, kapcsolatokban miképp nyilvánul meg az általános törvényszerűség. Másik oldalról viszont az ilyen részletek elemzéséből nyert eredmények, részkövetkeztetések egymáshoz kapcsolása, egymásra vonatkozásainak, kölcsönös függésének megvilágítása révén a társadalmi fejlődés egész folyamatát egzaktabban, mélyebb tudományos megalapozottsággal tudjuk bemutatni, és ezen a réven a benne ható törvényszerűségek még szilárdabb igazolást nyernek.

A marxista strukturális elemzés azonban eltér a strukturalistákétól a lényegét illetően: természet és a társadalom „dolgoit”, jelenségeit, folyamatait nem kezeli észigetelten, mint alények kívül esnek a nagy egyetemes összefüggéseken. Nem tekint rájuk mint lényegükben változatlan létezőkre, hanem mint mozgó, „változó” dolgokra.³⁹ Abban is eltér a marxista strukturális analízis a strukturalistákétól, hogy nem az elvont, fogalmi dialektika, a formalisztikus leírás oldaláról közelít a struktúrához.⁴⁰ Eltér abban is, hogy bár logikai tárgyalásmódja külszínre, megjelenési formájában hasonlít a strukturalistákéhoz vagy a logikai pozitivistákéhoz, a struktúra elemzésének logikai tárgyalásmódja Marx óta minden marxistánál „valójában nem más, mint a történelmi tárgyalás, csak a történelmi forma és a zavaró véletlenek kiküszöbölésével. A gondolatmenetnek ugyanazzal kell kezdődnie, a mivel a történelem kezdődik; további menete sem lesz egyéb, mint a történelmi folyamat tükörképe, elvont és elméletileg következetes formában, helyesbített tükörkép, de a helyesbítés

³⁷ MICHEL DUFRENNE: La personnalité de base. Un concept sociologique. Paris, Presses Universitaires de France, 1953. 29. l. — VIET: i. m. 11–12. l.

³⁸ VITÁNYI ISTVÁN: Struktúra, strukturalizmus szerintem. Új Írás 1969. 1. sz. 99. l.

³⁹ ENGELS Anti-Dühring. 22. l.

⁴⁰ JEAN POULLON: Présentation: un essai de définition. Les Temps Modernes 246. 1966. nov.

olyan törvények szerint történik, melyeket maga a történelem tényleges menete szolgáltat, amennyiben minden mozzanat teljes érettségének, teljes mintaszerűségének fejlődési pontján vehető szemügyre.” Ez a módszer a történelmileg fennálló legegyszerűbb viszonyból indul ki és azt elemzi. A „viszony” szó magában foglalja a kölcsönhatás, a kölcsönös magatartás, a különböző oldalak kapcsolatainak fogalmát. Az elemzés során észlelt ellentmondások nem elvont gondolati folyamatok termékei, nemcsak fejünkben keletkeztek, hanem tényleg végbement vagy megtörtént eseményt fejeznek ki, amelyek valóságban, az élet gyakorlatában alakulnak ki, és ott oldódnak meg úgy, hogy új társadalmi, termelési viszony jön létre.⁴¹ A marxisták elemzése tehát egyképpen különbözik mind auktól az elemzésektől, amelyek abszolutizálják a történelmi események időhöz kötöttségét és egyediségét, mind pedig a strukturalistákétól, akik abszolutizálják a szociológiai, ökonomiai, etnológiai, etnográfiai, irodalmi stb. részjelenségeket, egyediséget. Az előbbi eljárás elhomályosítja a történelmi fejlődés általános vonásait, az utóbbi csak a felszínen megrekedő vizsgálódásban merül ki, minthogy a mikroökonómiát, a mikro-szociológiát stb. elszigeteli, elválasztja, elszakítja a makroökonómiai, makroszociológiai stb. összefüggéseiktől.⁴²

A strukturalisták egzaktásra törekvése nem újdonság. Marx, Engels, Lenin elvi megállapításaikon túlmenően konkrét jelenségek vizsgálata során mindig történelmileg, időben adott, múltban lefolyt vagy korukbeli társadalmi, gazdasági szerkezetek konkrét elemzését végezték el, és csak azután vonták le általánosító, a gyakorlati tevékenység útját megmutató következtetéseiket. Vizsgálódásaik során az ő idejükben legkorszerűbb tudományos eszközök felhasználásával az akkor elérhető legnagyobb fokú egzaktásra, tudományos-ságra törekedtek. Marx politikai gazdaságtani, vagy Engels a parasztkérdéssel foglalkozó műveiben, a két klasszikus 1848 és 1871 osztályharcait elemző írásaiban mindig a történelmileg adott gazdasági és osztályszerkezet konkrét, egzakt tudományos elemzését nyújtotta. A politikai események értékelése csak ennek az elemző munkának elvégzése után következett be, mégpedig az adott osztályszerkezet, osztálymozgás és az ezekben végbement változások által meghatározottan. Szinte már közhelyszerű, hogy Leninnek *A kapitalizmus fejlődése Oroszországban* című könyvét, vagy a tőkés mezőgazdaság amerikai, oroszországi fejlődéséről és az agrárkérdés különböző problémáiról, vagy akár az imperializmusról írt műveit — hogy csak néhány példára történjék utalás —, mindig a legkorszerűbb kutatási eszközöket (pl. statisztikai és korabeli más kvantitatív módszereket) hasznosító mélyreható strukturális elemzés jellemezte, de sohasem tértől, időtől, az adott történelmi pillanattól és különösen nem a társadalmi viszonyoktól, az alkotó emberi tevékenységtől, az osztályviszonyoktól, az osztályharcotól elvonatkoztató elemzés. Marx, Engels és Lenin elvi megállapításait sohasem elvont, gondolati-fogalmi-formalisztikus absztrakció jellemezte, hanem a valóság és ezen belül elsősorban a társadalmi-gazdasági viszonyok figyelembevételével történő konkrét elemzésre alapozott absztrakció.

De napjaink marxista történettudománya a marxista strukturális — és strukturalista hatásoktól mentes — elemzésnek számos példáját sorolhatja fel.

⁴¹ ENGELS: Marx Károly: A politikai gazdaságtan bírálatához. MEM Bp. 1949. I. 350—351. l.

⁴² Hasznos gondolatokat vet fel KULCSÁR KÁLMÁN: A marxista szociológia és az empirikus társadalomkutatás. MFSz 1961. 3. sz. 348. l.

Szovjet tudósok hosszú sorából talán elég lesz csupán B. F. Porsnyev nevét említeni. Magyar történelemek viszonylatában — a történelmi korszakok időrendjében haladva — a magyarországi feudalizmus kialakulását, a feudális államszervezet évszázados fejlődését, a magyarországi gazdasági fejlődésnek a nyugat-európaiktól való eltávolodását ábrázoló, a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet gazdasági, társadalmi és politikai tudatbeli változásainak, összefüggéseinek és kölcsönhatásainak vizsgálatával foglalkozó művek, Kelet-Európa és a Monarchia, Magyarország ipari forradalmának, valamint a magyar gazdasági, főleg ipari fejlődésnek 1919-től 1950-ig tartó időkre vonatkozó vizsgálata, az 1918—1919. évi új hatalomról, ezen belül a tanácsrendszer kialakulásáról, 1945 utáni osztálystruktúráknak a népi demokratikus forradalom nyomán bekövetkező és a gazdasági változásokkal összefüggő változásairól szóló írások, hogy csak néhány példát említsünk, számos más igen értékes munkával együtt, mind annak bizonyosságai, hogy alap- és felépítményi struktúrák marxista strukturális analízise a Marx és Engels kijelölté úton és módszerek alkalmazásával hazánkban is folyik.

Összefoglalva: a marxistáknak ma nem a marxizmus alapelveinek „újragondolására”, még csak módszerének megújítására sincs szükségük, hanem eszközeik korszerűsítésére és arra, hogy a bevált módszereket, alapelveket korunk megváltozott viszonyainak, új jelenségeinek egzakt, tudományos elemzésre alkalmazva általánosítsák eredményeit, és ebben az értelemben véve valóban továbbfejlesszék a marxizmust, mai körülményeinknek megfelelően tűzve ki a szocialista viszonyaink kiteljesedéséhez, majd a kommunizmus felépítéséhez, ezzel párhuzamosan a világ még nem szocialista részeiben a viszonyok teljes megváltoztatásához szükséges tudományos feladatokat is. A marxista társadalomtudományok egzaktságra törekvése azonban nem jelent egyet azzal, hogy mindent matematikai képletekben, elvont logikai formulákban vagy kvantáltan lehet és szabad csak kifejezni. A felépítményi jelenségek közül nem minden fejezhető ki matematikai képletekben, bár a közelmúltban magyar részről történt érdekes kísérlet a tömeghangulat változásainak kvantitatív meghatározására. Általában azonban a felépítményi jelenségek nem kvantifikálhatók. Ellenben — és ezt a feljebb jelzett szép magyar kutatási eredmények egynémelyike is igazolja — gazdasági, társadalmi szerkezetek elemzésére, különösen hosszantartó folyamatok vizsgálata esetén és nagyszámú adat összegezése, általánosító következtetések levonása végett, eredményesen használható a kvantifikációs eljárás. A szovjet történettudomány igen sokféle területen ért el számottevő eredményeket a kvantifikációs módszer igénybevételével, elektronikus számítógépek alkalmazása révén.⁴³

Bár a strukturális elemzés marxista módszertani elvei valamennyi társadalomtudományra érvényesek, nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy

⁴³ HANÁK PÉTER: A néphangulat változásai a Monarchiában 1917—18-ban. (A történelmi „közvéleménykutatás” kvantifikációs lehetőségei) c. a Magyar Történelmi Társulat és a TTIT budapesti szervezetének történelmi szakosztálya felolvasó ülésén 1969. február 27-én tartott előadása. Gazdaságtörténeti vonatkozásban főként BEREND T. IVÁN és RÁNKI GYÖRGY ért el szép eredményeket a kvantifikációs eljárás alkalmazásával. A társadalomtörténet kutatás terén különösen Varga János. Szovjet vonatkozásban például V. A. USZTYINOV: Elektronikus számítógépek alkalmazása a történettudományban. (Tömegszerű történeti források elemzésére) c. munkája tanulságos. Társadalomtudományi-Közgazdasági Irodalmi Kiadó. Mszl. Moszkva 1964. (Magyarra fordította: Aranyi Attila. Az MTA Történettudományi Intézete fordíttatta le kézirat gyanánt, belső használatra.)

mindegyik tudománynak megvannak a saját belső fejlődési törvényei, és ez vonatkozik arra is, miképp alkalmazzák az általános módszertani-világnézeti elveket az egyes szaktudományokban. A kutatási eljárások lehetnek különbözők, a felhasznált eszközök, a technika eltérhetnek egymástól, de az alapelvek tekintetében egyöntetűsége van szükség. A marxizmus nyitva áll minden olyan gondolat, eljárás, módszer előtt, amely tudományos gyarapodását előmozdítja, de elutasítja az alapelveinek eklektikus „pluralizására”, „újrágondolására”, ilyen értelemben vett „teljesebbé tételére” irányuló és a marxizmus kispolgári-polgári revíziójára irányuló törekvéseket.⁴⁴

E tájékoztató jellegű írás keretében nem kerülhetett sor, nem juthatott tér egy további feladat megoldására, amely pedig legalább ennyire fontos. Úgy lehet, hogy ezt a tanulmányt több másiknak kell majd követnie. Ezekben sor kerülhetne konkrét polgári történeti analitikus kutatások (pl. a francia *Annales*-kör, a nyugatnémet Schieder, Conze és mások idevágó műveinek) elemzésére, a történettudománynak a strukturális analízissel összefüggésben felmerülő módszertani problémáinak részletesebb tárgyalására. Ezen a réven elmélyíthetők és konkretizálhatók lennének a történettudományok sajátos feladatai a strukturális elemzés terén. Közvetlenebbül, egyetlen társadalomtudománnyal kapcsolatban lehetne analizálni a strukturalizmus és a történettudomány viszonyát. Ezen az úton haladva alighanem előbbre lehetne vinni az általános strukturalizmus marxista bírálatát, és ugyanakkor — a történettudomány területére vonatkozóan — be lehetne mutatni a marxista strukturalizmus kutatás igazi lehetőségeit is.

⁴⁴ LUCIEN SÈVE: Sur la philosophie française contemporaine. Cahiers du Communisme. 1968. 1. sz. 90—93. l.